

Процессуальное значение института отвода и самоотвода состоит в том, что он одновременно является гарантией прав личности, которая защищает свои законные интересы, так как создает возможность устранить на законных основаниях такое должностное лицо, которое проявляет необъективность, имеет личный интерес в решении уголовного производства. Именно от этого и будет зависеть реальность доступа к правосудию. Такой правогагарантирующий эффект института отвода и самоотвода позволяет также его признать и гарантией правосудия.

Ключевые слова: уголовно-процессуальные гарантии, отвод, самоотвод, судья, суд, прокурор, следователь, уголовное производство.

Denisova G. Criminal Procedural Guarantees, their Types and Place of the Institution Rejection and Self-rejection in that Structure. In modern conditions of reforming the criminal procedure implementation of criminal procedural guarantees by applying the institute rejection and self-rejection of officials leading the criminal proceedings has acquired special urgency. The concept and essence of criminal procedural guarantees is defined. Scientists judgments on the definition and scope of the criminal procedural guarantees are analyzed. The basic provisions are considered. Scientifically based classification of criminal procedural guarantees is carried out. The significance of criminal procedural guarantees in criminal proceedings assignments, including the protection of the individual, society and the state from criminal offenses, protection of rights, freedoms and legitimate interests of the criminal proceedings is defined. The functional orientation of rejection and self-rejection of officials leading the criminal proceedings institute is clarified. The place and importance of the institute rejection and self-rejection of officials leading the criminal proceedings is outlined in the structure of the criminal procedural guarantees. Procedural importance of the institute rejection and self-rejection of officials leading the criminal proceedings is at the same time in fact that it is a guarantee of individual rights, which protects their legitimate interests as it creates an opportunity to eliminate lawfully such an officer, who shows subjectivity personal interest in the decision of the criminal proceedings. Reality of access to justice will depend on the basis of this. Such lawguaranteed effect of Institute of rejection and self-rejection also allows it to recognize as guarantee of justice.

Key words: criminal procedural guarantees, challenged recuse, judge, court, prosecutor, investigator, criminal proceedings.

УДК 343.83:343.261-052

З. Журавська

Вчинення злочинів персоналом виправних колоній як один із чинників, що знижує рівень забезпечення особистої безпеки засуджених

У статті висвітлено основні детермінанти, що породжують і обумовлюють вчинення злочинів персоналом виправних колоній. Узагальнено погляди щодо змісту діяльності персоналу виправних колоній, пов'язаної із забезпеченням особистої безпеки засуджених у виправних колоніях. Проаналізовано питання покращення якісного складу працівників установ виконання покарань. Обґрунтовано пропозиції щодо заходів, спрямованих на протидію такого негативного явища та забезпечення особистої безпеки засуджених в установах виконання покарань. Зазначений підхід дасть можливість підвищити рівень індивідуальної відповідальності персоналу виправних колоній по забезпеченню особистої безпеки засуджених, удосконалити практику, включаючи судову, протидію злочинності у виправних колоніях.

Ключові слова: виправна колонія, злочинність, місця позбавлення волі, засуджений, особиста безпека.

Постановка наукової проблеми та її значення. У статті здійснений аналіз проблем визначення причин вчинення злочинів персоналом виправних колоній, досліджуються питання відхилення їх поведінки від нормативно визначених умов виконання службових обов'язків, розглядається диференціація таких осіб щодо змісту їх діяльності.

Аналіз досліджень цієї проблеми. В науці зазначена проблематика є об'єктом дослідження таких науковців, як Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова, О. М. Джужи, А. В. Кирилюка, О. Г. Колба, А. І. Долгової, В. Й. Бочелюка, Т. А. Денисової, В. А. Бадири, А. П. Гея, Д. В. Рівмана, С. В. Фесенка, П. Л. Фріса, О. Н. Ярмиша та ін. Над її вирішенням постійно працюють висококваліфіковані фахівці,

розширюючи гаму знань по вказаній тематиці. Проте, вказана проблематика потребує подальшого аналізу та вивчення.

Мета й завдання статті. Метою дослідження є аналіз основних причин та умов, що породжують і обумовлюють вчинення злочинів персоналом виправних колоній, відповідно, нашим завданням є вироблення науково обґрунтованих заходів, спрямованих на протидію такого негативного явища та забезпечення особистої безпеки засуджених в установах виконання покарань (далі – УВП).

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Як показує практика виконання покарань, щорічно з боку персоналу виправних колоній реєструється значна кількість правопорушень і злочинів, пов'язаних з їх службовою діяльністю [1, с. 277]. Так, тільки у 2012 р. персоналом виправних колоній було допущено 82 випадки неслужбових зв'язків із засудженими (тобто таких проступків, що суперечать вимогам нормативно-правових актів, які регламентують їх службову діяльність) [2, с. 13]. Крім цього, мало місце вчинення персоналом цих колоній злочинів (18 кримінальних справ) та корупційних діянь. При цьому, як вірно зазначають деякі фахівці у сфері кримінально-виконавчої діяльності, зазначені явища набули хронічних форм, носять перманентний (безперервний) характер та вкрай негативно впливають на стан правопорядку в колоніях.

Як свідчать історичні джерела, відправним пунктом для перегляду ролі правоохоронних органів у суспільстві, включаючи органи та УВП, стали глобальні процеси 60-х років минулого століття, коли корупція, зловживання владою та інші правопорушення осіб, які представляли інтереси держави, показали для населення що «закон у дії» може сильно відрізнитися від «закону в книгах», та вперше поставили діяльність зазначених органів держави у коло безпосередніх криминологічних проблем [3, с. 42].

В умовах, коли Державна пенітенціарна служба (далі – ДПтС) України стала рівноцінною, незалежною по правовому статусу від інших державних органів та набула відповідного нормативного забезпечення, увага до неї тільки посилилась, особливо в контексті видозміни заходів, спрямованих на боротьбу з негативними явищами і процесами, що мають місце серед персоналу виправних колоній. Як з цього приводу зазначено в преамбулі постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 грудня 2003 р. № 15 «Про судову практику у справах про перевищення влади, або службових повноважень», цей злочин є небезпечним тому, що вчиняється у сфері службової діяльності і посягає на охоронювані законом права й інтереси окремих громадян, інтереси юридичних осіб, державні та громадські інтереси [4, с. 388]. При цьому об'єктом правової охорони виступають законні права та інтереси засуджених, правовий статус яких визначений у ч. 3 ст. 63 Конституції України, главі 2 КВК України та в інших нормативно-правових актах.

Результати проведених науковцями досліджень [5, с. 46-56] показують, що відхилення поведінки персоналу УВП від нормативно визначених умов виконання службових обов'язків носять наступний характер:

1) проявляються у виді злочинів. При цьому, як зауважив А. П. Закалюк, ці злочини мають низку особливостей. У них більш широкою є сфера знаходження безпосередніх об'єктів посягання засуджених та відповідно – вчинення злочинів стосовно них [6, с. 265];

2) виражаються через корупційні діяння, кількість яких в останні роки (2001-2012 р.р.) зроста майже вдвічі, при тому, що у цілому серед інших правоохоронців кількість таких проявів за цей період залишилась на тому самому рівні;

3) реалізуються шляхом вчинення дисциплінарних проступків, кількість яких за останні роки, особливо у 2000-2012 р.р., теж суттєво збільшилась.

Розпочинаючи з 2008 р., намітилась чітка тенденція до щорічного збільшення кількості вчинених персоналом виправних колоній злочинів, а з 2005 р. – і корупційних діянь.

У структурі вчинених злочинів найбільшу питому вагу займають такі із них, як отримання хабара, зловживання службовим становищем та злочини у сфері обігу наркотичних засобів і психотропних речовин та їх аналогів і прекурсорів. Більш того, в останні роки (2008-2013 р.р.) збільшилась як загальна кількість зареєстрованих з боку персоналу виправних колоній злочинів, так і у цілому кількість злочинів, що були вчинені в УВП, тобто просліджується видима негативна тенденція їх розвитку та функціонування в умовах процесу виконання – відбування покарання у виді позбавлення волі. Особливе занепокоєння викликає і той факт, що непоодинокими щорічно є злочинні прояви персоналу виправних колоній щодо особи засудженого (розділ 2 Особливої частини КК України «Злочини проти особи»: умисні вбивства, у тому числі при обтяжуючих обставинах; нанесення умисних тілесних ушкоджень, включаючи ті, що привели до смерті потерпілого; катування; т.ін.).

Слід зазначити, що у структурі злочинів пріоритетне місце займає молодший начальницький склад (45 % від усіх представників персоналу, що вчинили злочини у виправних колоніях). У цілому ріст вчинених злочинів даними представниками персоналу виправних колоній розпочався з 2007 р.

Питома вага середнього начальницького складу у структурі злочинів складає 35% від загальної їх кількості. При цьому збільшення числа зазначеної категорії осіб у цій структурі розпочалося у 2008 р. Інша складова у структурі злочинів належить старшому начальницькому складу (20 %). У середньому зазначена категорія персоналу виправних колоній вчиняє до 5 злочинів щорічно [5, с. 59-60]. Таким чином, у цій структурі питома вага осіб з числа молодшого начальницького складу є переважною і складає 64% від усіх представників персоналу виправних колоній, що вчинили корупційні діяння.

Викликає занепокоєння і той факт, що як у структурі злочинів (20 %), так і в структурі корупційних діянь (10,9 %), що вчиняє персонал виправних колоній, великою є питома вага старшого начальницького складу, тобто тих осіб, які наділені в УВП організаційно-розпорядчими функціями та по своїх посадових обов'язках мають безпосередньо боротись із зазначеними протиправними явищами і процесами, у тому числі реалізувати заходи по забезпеченню особистої безпеки засуджених. При цьому кількість таких осіб щорічно у виправних колоніях є сталою – до 8 чоловік [5, с. 61].

Проаналізувавши відповідні джерела, можна дійти висновку, що до основних безпосередніх детермінант, що породжують та обумовлюють вчинення злочинів персоналом виправних колоній та знижують рівень забезпечення особистої безпеки засуджених в УВП, можна віднести:

1. Відсутність у ДПтС України належної організації виховної роботи з персоналом, що вимагає термінового перегляду моральних та матеріальних стимулів його зацікавленості у результатах своєї роботи, підвищення рівня компетенції та поінформованості особового складу органів та УВП про міжнародні стандарти в галузі практичного забезпечення прав людини. У той самий час, як вірно прийшов до висновку В. М. Синьов, унікальність пенітенціарної справи потребує таких фахівців, які б ефективно вирішували головне завдання системи - ресоціалізацію засуджених [7, с. 19].

2. Підвищення ефективності роботи персоналу виправних колоній потребує капіталовкладень. Без них, за умови використання тільки методу примусу, персонал Державної кримінально-виконавчої служби (далі – ДКВС) нерідко переходить до швидкого, ефективного, маловитратного, але негуманного методу виконання кримінальних покарань - протизаконного насильства до засуджених - і це тільки один із наслідків його соціальної незахищеності та детермінант злочинності в УВП [8, с. 44-63].

Серед персоналу ДКВС досі комплексних та всебічних досліджень щодо стану захищеності прав, основних свобод і соціальних гарантій не проводилось, ті хаотичні та безсистемні результати вивчення соціально-психологічного стану персоналу ДКВС, що здійснені різноманітними суб'єктами дослідження, не можуть відобразити реального стану речей з означеної проблематики у силу специфіки правової природи та особливостей оперативно-службової діяльності персоналу органів і УВП, у тому числі з питань забезпечення особистої безпеки засуджених. Поряд з цим, результати проведених моніторингових діяльності персоналу ДКВС України викликають занепокоєння та потребують більш активного дослідження науковцями проблем, пов'язаних з добором, навчанням та використанням осіб, які задіяються до роботи (служби) в органах і УВП.

3. Серед інших обставин, що негативно впливають на формування кількісно-якісного складу персоналу ДКВС та виступають детермінантами їх злочинності, необхідно виділити неналежне фінансування органів і УВП з Державного бюджету України. Зокрема, тільки у 2000-2012 р.р. ДКВС фінансувалась у межах тільки 25-45 % від нормативних потреб [9, с. 42-51].

Як результат, різко погіршився стан укомплектування посад у виправних колоніях та кількісно-якісні показники персоналу, не дивлячись на те, що Законом України від 2 березня 2000 р. «Про загальну структуру і чисельність кримінально-виконавчої служби України» визначена загальна чисельність персоналу ДКВС у такому співвідношенні – 33 % від загальної кількості осіб, які утримуються в УВП. Крім цього, згідно даного Закону штатна чисельність персоналу мала тільки у 2012 р. складати 61 тис. 735 посад, у той самий час, як цей показник реально становив лише 46 тис. 555 осіб (75,4 % від потреб) [10].

Як встановлено, укомплектованість посад в органах та УВП складає щорічно лише від 72 до 75 % від штатної потреби [5, с. 92].

4. За фахом і кваліфікацією персонал ДКВС, який безпосередньо має і здатний виконувати зазначені у ст. 1 КВК України завдання (виправлення та ресоціалізацію засуджених), складає лише 41,7 % (юристи – 27,6%; педагоги – 11,8%; психологи – 2,3%). Іншу категорію задіяного до процесу виконання покарань персоналу можна віднести до допоміжного складу (інженери, економісти, медики,

т. ін.). Зокрема, особи, які мають спеціальні звання у загальній структурі персоналу ДКВС складають лише 26 % [11, с. 7-8].

Отже, проблема є очевидною, що постійно підтверджувало у свій час й керівництво ДПтСУ, а саме: дотримання конституційних прав і свобод людини в місцях позбавлення волі може забезпечувати лише спеціально підготовлений та соціально захищений персонал, про що неодноразово наголошували експерти Ради Європи. В ЄВП з цього приводу, зокрема зазначено, що адміністрація УВП має ретельно підбирати кадри під час найняття або подальших призначень всіх співробітників. При цьому особлива увага повинна приділятися їхній сумлінності, людяності, професійному рівню підготовки та особистій придатності до роботи (п. 54.1) [12].

Такий підхід тривалий час обґрунтовується і у вітчизняній науці, проте досі впровадження на практиці у повній мірі не знайшов. Варто у зв'язку з цим також погодитись з Г. П. Щедровицьким, який небезпідставно вважає, що для того, щоб вести практичну виховну роботу або будувати нову систему виховання та навчання, необхідно мати проект майбутнього продукту цієї системи - коректний та багатосторонній опис людини [13, с. 90].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Якщо узагальнити запропоновані науковцями та практиками погляди щодо змісту діяльності персоналу виправних колоній, пов'язаної із забезпеченням особистої безпеки засуджених у виправних колоніях, то цих осіб можна диференціювати на три категорії:

а) особи, які безпосередньо виконують оперативно-службові завдання, з чітко визначеними функціями (операціями: охорона, нагляд, т. ін. – при відсутності керівних і координаційних функцій); тобто це інструктивно-виконавський тип діяльності, спрямованої на виконання даного завдання;

б) особи, які виконують такі ж функції, але пов'язані із організацією та координацією дій підлеглого низового персоналу - це репродуктивний тип діяльності персоналу у цьому напрямку;

в) особи, які виконують функції старшого і вищого керівного персоналу на рівні продуктивного виду даної діяльності.

Як видається, зазначений підхід, принаймні, дасть можливість:

- підвищити рівень індивідуальної відповідальності персоналу виправних колоній по забезпеченню особистої безпеки засуджених;

- більш ефективно використовувати сили та засоби ОРД, особливо в частині оперативно-розшукового запобігання, на стадіях готування (ст. 14 КК України) і замаху на злочини (ст. 15 КК) та у ході безпосередньої реалізації персоналом виправних колоній заходів, спрямованих на забезпечення особистої безпеки засуджених;

- удосконалити практику, включаючи судову, протидії злочинності у виправних колоніях.

Джерела та література

1. Права людини в Україні – 2007: Доповідь правозахисних організацій / За ред. Є. Захарова, І. Рапп, В. Яворського. – Х.: Права людини, 2008. – 304 с.
2. Загальна характеристика Державної кримінально-виконавчої служби України (станом на 25 квітня 2013 р.). – К.: ДПтС України, 2013. – 118 с.
3. Мартиненко О. А. Криминологія злочинності в органах внутрішніх справ / О. А. Мартиненко // Право України. – 2005. – №4. – С. 36-42.
4. Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень: постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 грудня 2003 р. №15 // Постанови Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах. – К.: Скіф, 2009. – С. 387-392.
5. Криминологічні та оперативно-розшукові засади запобігання злочинам і правопорушенням, що вчиняються персоналом виправних колоній: [Монографія] / В. В. Коваленко, О. М. Джужа, О. Г. Колб та ін.; за заг. ред. проф. В. В. Коваленка. – К.: Атіка – Н, 2011. – 368 с.
6. Закалюк А. П. Курс сучасної української криминології: теорія і практика: У 3-х кн. – Кн. 2: Криминологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів / А. П. Закалюк. – К.: Ін Юре, 2007. – 712 с.
7. Синьов В. М. Підготовка спеціалістів для пенітенціарної системи / В. М. Синьов // Проблеми пенітенціарної теорії і практики. – 1996. – № 1. – С. 17-24.
8. Покарання та його карально-виправний вплив на засуджених, колишніх співробітників правоохоронних органів: монографія / за заг. ред. Т. А. Денисової. – Запоріжжя: Просвіта, 2011. – 270 с.
9. Богатирьов І. Пенітенціарні установи України (теоретико-правове дослідження): наукове видання (трьома мовами) / І. Богатирьов. – К., 2013. – 444 с.
10. Дані Державної пенітенціарної служби України за 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://zakon1.rada.gov.ua/egi-bin/laws/main.egi/>.

11. Інформаційно-аналітичний бюлетень про стан прокурорського нагляду за додержанням законів про виконання судових рішень у кримінальних справах та при застосуванні інших примусових заходів за 12 місяців 2012 р. – К.: Генеральна прокуратура України, 2013. – 92 с.

12. Щедровицкий Г. П. Система педагогических исследований (методологический анализ) / Г. П. Щедровицкий // Педагогика и логика. – М., 1993. – 412 с.

Журавская З. Совершение преступлений персоналом исправительных колоний как один из факторов, который снижает уровень обеспечения личной безопасности осужденных. В статье отражены основные детерминанты, порождающие совершение преступлений персоналом исправительных колоний. Обобщены взгляды относительно содержания деятельности персонала исправительных колоний, связанной с обеспечением личной безопасности осужденных в исправительных колониях. Освещена проблема характера отклонения поведения персонала учреждений исполнения наказаний от нормативно определенных условий выполнения служебных обязанностей. Проанализированы вопросы улучшения качественного состава работников учреждений исполнения наказаний. Обоснованы предложения по мерам, направленным на противодействие правонарушениям и обеспечение личной безопасности осужденных в учреждениях исполнения наказаний. Соблюдение конституционных прав и свобод человека в местах лишения свободы может обеспечивать только специально подготовленный и социально защищенный персонал. Администрация учреждений исполнения наказаний должна тщательно подбирать кадры при приеме на службу. При этом особое внимание должно уделяться их добросовестности, человечности, профессиональному уровню подготовки и личной пригодности к работе. Указанный подход позволит повысить уровень индивидуальной ответственности персонала исправительных колоний по обеспечению личной безопасности осужденных, усовершенствовать практику противодействия преступности в исправительных колониях.

Ключевые слова: исправительная колония, преступность, места лишения свободы, осужденный, личная безопасность.

Zhuravska Z. Committal of Crimes by Personnel of Prisons as One of the Factors that Reduces the Level of Personal Safety of Prisoners. The paper describes the main determinants of generating crimes personnel of penal colonies. The article summarizes the positions regarding the activities of the staff of correctional colonies connected with the ensuring character of the personal safety of prisoners in correctional colonies. The problem of the nature of the deviation staff behaviour in penal institutions of regulatory certain conditions is investigated. The issues of improving the quality of penal institution's personnel are analyzed. Proposals for measures aimed at combating such negative phenomenon and personal security of convicts in penal institutions are substantiated. Only specially trained and social defended personnel can provide the maintenance of constitutional rights and freedoms in prison. The administration of penal institutions should carefully select staff at placement on service. Particular attention should be given to their integrity, humanity, professional level training and personal suitability for the work. This approach will enhance the individual responsibility of penal colonies' personnel to ensure the personal safety of inmates to improve the practice of crime's resistance in the penal colonies.

Key words: penal colony, criminality, prison, penal institutions, convicted, personal safety.

УДК 343 (094. 4)(477)

О. Старко

Особливий психофізичний стан жінки як підстава пом'якшення відповідальності за ст. 117 Кримінального кодексу України

Статтю присвячено проблемі особливого психофізичного стану жінки під час пологів та відразу після пологів як підстави пом'якшення відповідальності за умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини. Проаналізовано питання про співвідношення особливого психофізичного стану та обмеженої осудності. Досліджується питання про вплив вагітності та пологів на фізичне і психічне здоров'я жінки, а також на інтелектуально-вольову сферу особи під час вчинення злочину. Розглядається питання щодо неоскаржуваної презумпції особливого психофізичного стану.